

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

О.О. Сушко

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ ПЕРІОДУ НЕПУ (1921 - 1928): ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.

К.: Преса України, 2003. - 251 с - Бібліогр.: С. 200-245.

Історія вітчизняного підприємництва, особливо у радянську добу, таїть у собі багато важливого і ще до кінця непізнанного. Ніколи в історії у жодній державі ділова активність не зазнавала таких труднощів, як у колишньому Радянському Союзі. Ототожене з капіталістичною експлуатацією, антигромадськими проявами „приватновласницьких пережитків” підприємництво вважалося віджилим елементом господарського устрою, що рано чи пізно підлягав обов'язковому знищенню. Проте досвід соціалістичного будівництва в СРСР свідчив якраз про зворотне - про невмирущість притаманної людині жаги до самостійного економічного творення, до вільної ринкової ініціативи.

Фактичним (хоча і змушеним з боку радянського керівництва) визнанням життєдайності ринкових важелів у розвитку господарства стала нова економічна політика. Її запровадження на початку 1920-х рр. означало перше серйозне переосмислення ключових принципів воєнно-комуністичної системи господарювання, яка до того вважалася більшовиками значно ефективнішою, ніж ринково-грошова. Неп (вимушена акція радянської держави для збереження політичної системи економічними методами) став предметом дослідження у численних історичних та історико-економічних працях. Часткова денаціоналізація промисловості, розвиток приватної торгівлі, форми залучення іноземних інвестицій, госпрозрахунок на державних підприємствах - все це викликало неабиякий інтерес у фахівців. Разом з тим ряд аспектів цієї справді невичерпної теми так і не отримав належної оцінки в історичній літературі. До них зокрема належить і проблема становлення та функціонування в радянських умовах приватного підприємництва.

Радянська історіографія розглядала приватний сектор економіки майже виключно з класових позицій, торкаючись лише окремих питань приватної торгівлі, відносин найму, діяльності дрібних виробників у місті і селі. В той же час функціональні ознаки самого інституту приватного підприємництва, його організаційні форми, кількісний склад і соціальний статус непмана-підприємця і, нарешті, його участь у реальному господарському творенні до останнього часу залишалися поза увагою дослідників.

Тому заслуговує на увагу рецензована монографія, присвячена вітчизняному підприємництву в 1921 — 1928 рр. Ця праця є першим в українській історіографії непу дослідженням, в якому неупереджений кваліфікований погляд історика дав можливість виявити теоретичні проблеми становлення приватного підприємництва у радянських умовах, висвітлити його соціально-правовий статус, організаційну систему розвитку, соціально-професійний та національний склад, показати умови життя і праці робітників на приватних підприємствах, відстежити їх класифікацію та відмінності.

У вступі автор особливо зазначає, що у 1920-х роках специфічні економічні поняття "приватна торгівля", "товарообіг", "цензова промисловість" відігравали водночас важливу соціальну роль, бо уособлювали тип виробничої діяльності населення. Приватна торгівля і промисловість віддзеркалювали самотутні форми підприємництва різних соціально-професійних груп на-

селення, наповнювали внутрішній ринок споживчими товарами, репрезентували самобутній уклад життя, котрий є візитною карткою непівської доби, а відтак і мають бути предметом та об'єктом історичного дослідження.

Рецензована праця відрізняється чіткою структурою і логічною послідовністю, що дозволило автору розглянути досліджувану проблему системно і комплексно, в контексті загальної історіографії непу. Ґрунтовно і надзвичайно ретельно у монографії здійснено історико-археографічний огляд джерельної бази дослідження, проаналізовано архівні документи і матеріали партійно-державних органів влади, статистичні довідкові видання та інформаційно аналітичні матеріали періодичної преси 1920-х рр. Про ґрунтовність опрацювання джерел свідчить використання в книзі матеріалів десятків фондів центральних державних архівів України, причому значну кількість архівних документів введено у науковий обіг вперше.

Одне з важливих місць у монографії займає аналіз історико-теоретичних проблем вивчення приватного підприємництва в умовах нової економічної політики. Дослідивши тактико-стратегічну суть нової економічної політики в контексті радянської моделі соціально-економічного розвитку, автор зупинився на суперечливих моментах інтерпретації понять "приватний капітал" і "приватне підприємство" у науковій та науково-популярній літературі 20-х рр., ґрунтовно проаналізував радянську й зарубіжну історіографію проблеми приватного підприємництва доби непу, висвітлив пануючі у сучасній українській історичній науці концепції соціально-економічних відносин в українському суспільстві досліджуваного періоду.

Принципово важливим у контексті історіографічного аналізу проблеми виглядає висновок автора про співіснування в літературі 20-х рр. двох принципово відмінних концепцій теоретичної інтерпретації приватного капіталу та приватного підприємництва: марксистської, що ґрунтувалася на принципах класово-формаційного аналізу соціально-економічних явищ та немарксистської, представники якої дотримувалися теоретико-пізнавальних підвалин еволюційного підходу до виявлення природи економічних процесів. У той же час, підсумовуючи огляд радянської історіографії проблеми, автор зазначає, що, успадкувавши марксистсько-ленінську нову економічну політику, радянська історична наука вивчала лише його загальні принципи, соціально-класові аспекти та протистояння приватного і державно-кооперативного секторів економіки. Що ж до підприємництва, то воно досліджувалося виключно у контексті класової боротьби у радянському суспільстві, в якому непманам-підприємцям не залишалося місця. Конкретні ж проблеми приватного підприємництва, його реальна роль у господарському творенні залишалися поза увагою дослідників.

Не стала особливим винятком і західна історична наука, яка взяла на озброєння радянську концепцію непу, зосереджуючись на політичних питаннях, конкретних проблемах сільськогосподарського виробництва, на деяких аспектах розвитку приватної торгівлі і промисловості. У порівнянні з цим, сучасні концепції соціально-економічного розвитку українського суспільства 20-х рр. позбавлені ідейно-політичної забарвленості, вирізняються науковою обґрунтованістю і певним пізнавальним прагматизмом, орієнтованим на пошук практичних результатів досліджень.

Питанням функціонування приватного капіталу в умовах радянської політичної системи у 20-х рр. ХХ ст. присвячено третій розділ монографії. Причому в ньому автор досліджує фактично три самостійні проблеми: ставлення більшовиків до "приватнокапіталістичних" форм господарювання; особливості форм і методів державного регулювання приватного підприємництва в умовах непу; організаційно-масову роботу профспілок на приватних підприємствах. Глибоко проаналізувавши джерела, автор дійшов узагальнюючого висновку, що ставлення більшовиків до приватного підприємництва мало ситуативно-прагматичний та еволюційно-господарський

характер, незважаючи на ідеологічно-концептуальне його неприйняття владою. Економічна криза, яка вимагала максимального використання можливостей недержавних структур для пожвавлення розвитку економіки, змусила правлячий режим тимчасово змиритися з існуванням приватного підприємництва. Державне регулювання приватного сектору в умовах непу відбувалося економічними і водночас адміністративно-репресивними методами. Причому саме в першій половині 20-х рр. держава в цілому лояльно ставилася до приватного підприємництва, контролювала його розвиток, відстежувала соціально-економічні тенденції.

Ключове місце в рецензованій монографії займає четвертий розділ, в якому досліджуються проблеми формування соціального інституту приватної торгівлі. Використавши значне коло архівних джерел, опрацювавши всі відомі довідково-статистичні матеріали, автор простежив особливості розвитку приватноторговельної структури, здійснив спробу оцінити роль приватного підприємництва у формуванні внутрішнього ринку споживчих товарів, змалювати соціальний портрет приватного підприємця в умовах нової економічної політики. Концептуальним виглядає висновок автора, що система приватної торгівлі, яка виникла на підставі державних нормативно-правових актів навіть в умовах непу сприймалася радянським режимом як класове явище, а не важливий інгредієнт економічного розвитку країни.

Функціонування приватного підприємництва у промисловому секторі економіки стало предметом розгляду в окремому розділі монографії. Автор докладно проаналізував організаційні форми розвитку приватної промисловості в умовах непу, приділивши головну увагу найбільш масовій формі приватного промислового підприємництва - кустарно-ремісничому виробництву. Важливим внеском у дослідження історії нової економічної політики є авторський кількісний і соціальний аналіз сфери найманої праці на приватних промислових підприємствах, що дозволило йому більш точно визначити роль і місце приватного сектору в загальному обсязі промислового виробництва України.

Останній розділ рецензованого дослідження присвячено особливостям приватногосподарської діяльності сільського населення. Висвітлюючи цей аспект проблеми, автор на основі широкого кола джерел здійснив системний аналіз функціонування приватного селянського господарства в Україні в умовах непу, дослідив роль і місце селянського двору в формуванні ринку сільськогосподарської продукції, визначив місце і роль сільських кустарів у дрібнотоварному виробництві. Цілком аргументованим і слушним у контексті наведеного матеріалу виглядає висновок автора, що селянське приватне господарство України мало всі ознаки виробництва підприємницького типу і водночас риси дрібнотоварного виробництва. Причому співвідношення валового доходу та його товарної частини в господарствах свідчить про формування і розвиток в українському селі 1920-х рр. господарств фермерського типу.

Звичайно, що у рецензованій праці не всі аспекти проблеми знайшли достатнє висвітлення. Автор сам свідомий того, що порушені ним питання не вичерпують тематичного розмаїття проблеми, соціальних і територіально-географічних особливостей, а тому сподівається на їх подальше вивчення істориками. Проте вихід монографії О.О. Сушка, поза всяким сумнівом, знаменує собою початок нового етапу в історико-теоретичному осмисленні непу у вітчизняній історіографії. Вивчення проблеми приватного підприємництва у 20-х рр. XX ст. не лише заповнює прогалину у вітчизняній історичній науці, а й дозволяє по-новому висвітлити суперечливі і малодосліджені аспекти соціально-економічного розвитку України в період непу, виявити його специфічні сторони, показати не статичний, а динамічний ряд соціально-політичних взаємин людина — суспільство — держава. Проблема становлення та функціонування приватногосподарської діяльності міського й сільського населення в радянських умовах дасть можливість виявити не лише специфічні, а й загальні закономірності суспільних відносин, показати особли-

вості існування приватного капіталу як системи соціальних відносин у державі, яка конституційно скасувала сам інститут приватної власності.

Матеріали рецензованої праці, авторські думки та висновки, введені у науковий обіг архівні документи можуть стати цінним джерелом для дослідників у подальших наукових пошуках, використовуватися викладачами у вищих і середніх навчальних закладах і, поза всяким сумнівом, мають становити інтерес для кожного громадянина України.

В.І. Марочко
(Київ)